

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

AURELIJA NOVELSKAITĖ

Socialinio tyrimo terminija:

tyrimo strategija, tyrimo planas, tyrimo dizainas, tyrimo procesas

Metodinė knyga Kultūros vadybos studijų programos studentams

Vilnius
2012

Apsvarstyta ir rekomenduota išleisti Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Tarybos 2012 m. vasario mėn. 23 d. posėdyje Nr. 7.

Apsvarstyta ir rekomenduota išleisti Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Filosofijos ir kultūros studijų katedros 2012 m. vasario mėn. 20 d. posėdyje Nr. 4.

Recenzavo:

Dr. doc. Jolanta Aidukaitė (Lietuvos socialinių tyrimų centras, Sociologijos institutas)

Dr. doc. Audronė Rimkutė (Vilniaus universitetas, Kauno humanitarinis fakultetas)

ISBN 978-609-459-050-4

© Aurelija Novelskaitė, 2012

© Vilniaus universitetas, 2012

Turinys

Ižanga	Psl. 4
1. Tyrimo strategija	Psl. 5
2. Tyrimo planas	Psl. 14
3. Tyrimo dizainas	Psl. 27
4. Tyrimo procesas	Psl. 31
Literatūra	Psl. 37

Ižanga

Tyrimo strategija, tyrimo dizainas, tyrimo planas, tyrimo protokolai, tyrimo programa, tyrimo procesas, tyrimo procedūra – tai serija terminų, kuriais kartais mėginama nusakyti skirtingus, o kartais ir tuos pačius tyrimo aspektus kai kuriuos terminus taikant sinonimiškai. Taigi, pagrindinis šioje knygelėje pateikiamos medžiagos tikslas – supažindinti su pastarųjų terminų sampratomis ir, siekiant mažinti painiavą studijų proceso eigoje vartojamos terminijos prasme, pateikti rekomenduotinas išskirtų terminų sampratas.

Kultūros vadybos studijos savo apibrėžimu nurodo tarpdiscipliniškumą: skirtingų socialinių (t.y. teisės, vadybos, ekonomikos, psichologijos, sociologijos ir t.t.) bei humanitarinių (t.y. istorijos, filologijos, filosofijos ir t.t.) mokslų sričių sandūrą. Tuo tarpu mokslinis tyrimas šiose mokslo srityse apibrėžiamas santykinai vienodai. Pavyzdžiui, ekonomikos studijų srityje mokslinis tyrimas suprantamas kaip „sistemini būdas duoti klausimus“ ar „detali studija gauti naują informaciją, patikrinti esamas žinias ir jas pagausinti, išspręsti tam tikrą problemą, suformuluoti išvadas, numatyti ir projektuoti ateitį“; „mokslinė veikla – procesas, kurio metu sprendžiamos problemos, plėtojama teorija“ (Poviliūnas, 2003:29); sociologijos studijų srityje mokslinis tyrimas apibrėžiamas kaip „sistema logiškai nuoseklių metodologinių, metodinių ir organizacinių – techninių procedūrų, kurių tikslas – gauti patikimus duomenis apie tiriamą reiškinį ar procesą bei pritaikyti juos praktikoje“ (Luobikienė, 2010:9); ir t.t. Tai reiškia, kad aukščiau minėta terminija turėtų būti analogiška (ar bent labai panaši) atliekant mokslinius tyrimus tarpdisciplininėje – kultūros vadybos – srityje.

Šioje metodinėje knygoje pateikiami susisteminti skirtingas socialinių ir humanitarinių mokslų sritis atstovaujančių lietuvių ir užsienio autorių požiūriai į terminus „tyrimo strategija“, „tyrimo dizainas“, „tyrimo planas“, „tyrimo procesas“ bei rekomenduotinos naudoti studijų proceso eigoje terminų sampratos. Knygoje pateikiama medžiaga rekomenduojama naudoti kaip papildanti Kultūros vadybos programoje dėstomų dalykų *Socialinių tyrimų metodika* ir *Kokybiniai kultūros turimų metodai* paskaitų medžiaga.

1. Tyrimo strategija

Pačia plačiausia prasme terminas „**strategija**“ kildinamas iš graikų kalbos [gr. stratēgia – vadovavimas] ir apibrėžiamas kaip „bendrasis kovos arba kitokios veiklos planas; tokio plano kūrimas ir vykdymas“ (VER, 2010). Šiuo atveju nesigilinant į papildomas termino „strategija“ reikšmes¹ ir savais tikslais sukonkretinant pastarojo termino taikymo sritį, **tyrimo strategija** gali būti apibrėžta gana lakoniškai: tiesiog tai yra „tyrimo logika“ (Blaikie, 2000:9). Tokio tyrimo strategijos apibrėžimo autorius N. Blaikie (2000) nurodo keturias tyrimo strategijas (ar, jo paties terminais sakant, tyrimo logikas), kurias pateikiamos ir trumpai apibūdinamos žemiau.

(i) Pagrindinė *dedukcinės tyrimo strategija* charakteristika – „teorijų tikrinimas tikrinant iš jų išvestas hipotezes“ (Blaikie, 2000:12). Kitaip sakant, pasinaudojant šia strategija siekiama tikrinti (esamas) teorijas siekiant eliminuoti klaidingas ir patvirtinti likusias (neeliminutas) atliekant kelis esminius žingsnius (p. 106):

1. Suformuluojama idėja, spėjimas, hipotezė ar hipotezių rinkinys – tai, kas sudaro teoriją;
2. Pasinaudojant anksčiau patvirtintomis hipotezėmis ar apibrėžiant sąlygas, kurioms esant tikimasi, kad hipotezė pasitvirtins, suformuluojama(-os) (t.y. „išvedama(-os)“) išvada(-os);
3. Ištiriama išvada ir argumento, kuriuo remiantis ji padaryta, logika. Šie argumentai palyginami su egzistuojančiomis teorijomis siekiant sužinoti, ar argumentai reiškia pažangą supratime. Jei šiuo tyrimu pasitenkinama, tai:
4. Išvada patikrinama surenkant reikiamus (atitinkamus) duomenis: atliekami reikiami stebėjimai ar eksperimentai;

¹ Svarbu pažymėti, kad terminas „strategija“ dažniausiai apibrėžiamas sąsajoje su karyba. Pavyzdžiui, strategija – tai „ginkluotųjų pajėgų rengimo karui teorija ir praktika, karo planavimas ir kariavimas“, „politinės, visuomeninės kovos vadovavimo mokslas“ (VER, 2010), „mokslas ir menas pasinaudoti politinėmis, ekonominėmis, psichologinėmis bei karinėmis nacijos ar grupės galiomis siekiant pateikti maksimalų priimtos politikos palaikymą taikos ar karo metu“ (M-W, 1012) ir pan.

5. Jei patikrinimas (punktas nr. 4) duoda neigiamą rezultatą (t.y. jei sukaupti duomenys neatitinka išvados), tai reiškia, kad teorija yra neteisinga. Jei pradžioje iškelta idėja, spėjimas, hipotezė, etc. neatitinka duomenų, tai teorija privalo būti atmesta;

6. Jei patikrinimas (punktas nr. 4) duoda teigiamą rezultatą (t.y. duomenys atitinka pradžioje iškeltą idėją, spėjimą, hipotezę, etc.), tai laikinai teorija laikoma patvirtinta; teorija patvirtinta, bet neįrodyta, kad yra teisinga (įrodymui reikalingas begalinis kartojimas punktų nr. 4-6).

Psl. | 6

(ii) Pagrindinė *indukcinės tyrimo strategijos* charakteristika – tai „pateikimas apibendrinimų remiantis tyrimo duomenimis“ (Blaikie, 2000:12). Kitaip sakant, naudojantis šia strategija siekiama nustatyti universalius apibendrinimus, kurie būtų naudojami kaip aiškinimų modeliai/šablonai. Strategija realizuojama keliais esminiais etapais (p. 103):

1. Visi faktai stebimi ir fiksuojami neatrinkinėjant pagal/nespėlioiant apie jų santykinį svarbumą;
2. Užfiksuoti faktai analizuojami, lyginami ir kategorizuojami nesinaudojant hipotezėmis;
3. Vadovaujantis indukcinė logika, apibendrinimai išvedami iš atliktos analizės tam, kad nustatyti ryšius tarp užfiksuotų faktų;
4. Apibendrinimai – tolimesnių empirinių tikrinimų dalykas.

(iii) *Retrodukcinė tyrimo strategija* charakterizuojama kaip „pateikianti priežastinius mechanizmus ar struktūras ir siekianti įrodyti pastarųjų egzistavimą“ (Blaikie, 2000:12). Vėlgi nežymiai performuluojant, naudojantis šia strategija siekiama atrasti giluminius mechanizmus ir/arba struktūras tam, kad paaiškinti stebimus regularumus (t.y. pasikartojimus, dėsningumus empiriniuose duomenyse). Minimas autorius šią strategiją apibendrina taip (p. 110):

1. Paprastai nėra įmanoma (empiriškai) stebėti giluminių struktūrų ir/arba mechanizmų; tyrimas pradedamas sukonstruojant (teorinį) galimų giluminių struktūrų ir/arba mechanizmų modelį, kuris dažniausiai remiasi jau žinomais šaltiniais;
2. Modelis turi būti toks, kad jame teisingai atsispindėtų tos struktūros ir/arba mechanizmai: kad reiškinys galėtų būtų paaiškintas priežastiniais ryšiais;

3. Modelis tikrinamas kaip hipotetinis iš tiesų egzistuojančių objektyvių realybių ir jų ryšių aprašymas: tuo tikslu plėtojamos tolimesnės modelio reikšmės (t.y. papildomi aspektai aiškina mo reiškinių atžvilgiu), kurias būtų įmanoma empiriškai patikrinti (konceptualizacija ir operacionalizacija);
4. Jei testavimas sėkmingas, tai suteikia pagrindą tikėti, kad numatytos giluminės struktūros ir/arba mechanizmai egzistuoja; (gali būti įmanoma gauti tiesiogiškesnę tų egzistencinių teiginių patvirtinimą sukūriant ir panaudojant tinkamus instrumentus);
5. Visas modelio konstravimo procesas gali būti pakartotas siekiant paaiškinti jau atrastas struktūras ir/arba mechanizmus.

Psl. | 7

(iv) Ketvirtoji, *abdukcinė tyrimo strategija*, charakterizuojama kaip „generuojanti socialinius mokslinius pranešimus/nuomones/vertinimus (angl. - accounts) remiantis kasdieniais [čia: kasdienėje socialinėje realybėje sutinkamais] pranešimais/nuomonėmis/vertinimais (Blaikie, 2000:12). Naudojantis šia strategija siekiama aprašyti ir suprasti socialinį gyvenimą socialinių veikėjų motyvų ir nuomonių/vertinimų terminais vadovaujantis tokiais principais (p. 116):

1. Kadangi pagrindinis prieigos prie bet kokio socialinio pasaulio šaltinis – tai vertinimai, nuomonės, priežastingumai, kuriuos gali pateikti žmonės apie savo ir kitų veiksmus (pastaruosiuose glūdi sąvokos, jų reikšmės ir teorijos, kurias žmonės naudoja tam, kad sustruktūruoti savo pasaulį paaiškinant tai, kas aplinkui vyksta), tyrėja/tyrėjas renka tuos vertinimus, nuomones, etc. išsaugant originalią tyrimo dalyvių (tiriamųjų) kalbą;
2. Kadangi didžioji dalis socialinio gyvenimo veiklų yra rutininės ir atliekamos „savai me suprantamo“ principu jų nereflektuojant, ir tik tada, kada kasdienė socialinio gyvenimo tvarka pažeidžiama (ir/arba nustoja būti nuspėjama), socialiniai veikėjai yra priversti sąmoningai imti ieškoti arba pradėti konstruoti reikšmes ir interpretacijas, tyrėja/tyrėjas gali/turi pasinaudoti tam tikromis priemonėmis, kurios paskatintų tas refleksijas siekiant atskleisti prasmes ir teorijas;
3. Tyrimo dalyvių pateikiami socialinio gyvenimo prasmių fragmentai „suklijuojami“ į vientisą socialinio gyvenimo aspekto/reiškinio/etc. aprašymą.

Svarbu pažymėti, kad N. Blaikie (2000) strategijas tiesiogiai sieja su apibendrintais tyrimo klausimais (t.y. „koks?“, „kodėl?“ ir „kaip?“) (p. 60-69) bei tyrimo tikslais/uždaviniais (p. 72-84) (žr. Lentelė 1).

Lentelė 1. Tyrimo strategijos, tyrimo tikslai/uždaviniai ir tyrimo klausimai.

Tyrimo tikslas/ uždavinys	Tyrimo strategija				Tyrimo klausimas
	Indukcinė	Dedukcinė	Retrodukcinė	Abdukcinė	
Ištyrimas	***			***	Koks
Aprašymas	***			***	Koks
Paiškinimas	*	***	***		Kodėl
Numatymas (progozė)		***			Koks
Supratimas				***	Kodėl
Pokytis		*	**	**	Kaip
Įvertinimas	**	**	**	**	Koks ir kodėl
Poveikio įvertinimas	**	**	**	**	Koks ir kodėl
Sąlyginiai įvertinimai:	*** labai efektyvu; ** vidutiniškai efektyvu; * nedaug efektyvu.				

Šaltinis: Blaikie, Norman. 2000. *Designing Social Research. The Logic of Anticipation*. Cambridge: Polity, p. 124.

Taigi pasinaudojant N. Blaikie (2000) siūlomu požiūriu į tyrimo strategiją nesunku ją pasirinkti vadovaujantis savo suformuluotais tyrimo klausimais ir/arba tyrimo tikslais. Pavyzdžiui, jei siekiama iširti kokio nors reiškinio (tarkim, reiškinio X) pasireiškimo sąlygas atsakant į klausimą „kokios sąlygos lemia reiškinio X pasireiškimą?“, tai, remiantis Lentelėje 1 pateikta informacija, tinkamiausios strategijos tyrimui atlikti būtų indukcinė arba abdukcinė; jei siekiama paaiškinti kodėl esant konkrečioms sąlygoms pasireiškia reiškinys X (atitinkamai, keliant klausimą „kodėl?“), tai dedukcinė ir reprodukcinė tyrimo

strategijos turėtų būti laikomos tinkamiausiomis atlikti tokiam tyrimui. Kitaip sakant, siekiant atsakyti į klausimą „koks?“ pirmiausiai būtų renkami duomenys be išankstinių (teorinių) nuostatų ir remiantis sukauptais duomenimis formuluojamos hipotezės (indukcinė strategija) ar apibūdinama situacija (abdukcinė strategija); siekiant atsakyti į klausimą „kodėl?“ pirmiausiai būtų ieškoma tiriamą reiškinį aiškinančios teorijos (dedukcinė strategija) arba konstruojamas teorinis reiškinį paaiškinantis modelis (reprodukcinė strategija).

Kitą taip pat lakonišką tyrimo strategijos apibrėžimą pateikia W. P. Vogt (2005): tyrimo strategija – tai „bendras tyrimo atlikimo planas“ (p. 277). Šis autorius nurodo kitokius nei aukščiau aprašyti tyrimo strategijų pavyzdžius: eksperimentinis tyrimas, longitiudinis tyrimas, mišrių metodų tyrimas (ten pat). Tačiau pastarieji pavyzdžiai kitų autorių darbuose dažniau apibrėžiami terminais „tyrimo tipas“ ar „tyrimo būdas“ (pvz., Babbie, 1995:230tt; Cox, Wermuth, 1996:1-2; Kardelis, 2005:252-269), ar „tyrimo dizainais“ (pvz., Babbie, 1995:92-100; Blaikie, 2000:36-41; Kent, 2007:204-206). Tuo tarpu aukščiau cituotas termino „tyrimo strategija“ autorius W. P. Vogt (2005) pamini, jog „kai kas tyrimo strategiją skiria nuo tyrimo dizaino, kuris ... yra specifiškesnis ir labiau detalizuotas tyrimo atlikimo (taktinis) planas“ (p. 277). Remiantis pastaraisiais apibrėžimais reiktų galvoti, kad terminai „tyrimo strategija“ ir „tyrimo dizainas“ gali būti visiškai sutapatinami kaip sinonimai; šie terminai taip pat reiškia ir daugiau ar mažiau detalizuotą tyrimo planą. Tačiau tokia pastarųjų terminų samprata nėra priimtina laikantis nuomonės, kad toje pačioje veiklos (čia: mokslinių tyrimų) srityje skirtingi terminai negali būti naudojami siekiant apibrėžti tuos pačius reiškinius, kadangi tai įneštų painiavos elementariausio susikalbėjimo prasme. Mokslinio tyrimo atveju painiava terminijoje pažeistų vieną iš pagrindinių metodologijos išreiškiamų taisyklių komunikavimui (Nachmias, Nachmias, 1987:15-16).

Visgi akademinėje literatūroje dažniau randami termino „tyrimo dizainas“ tapatinimo su termino „tyrimo planas“ pavyzdžių (pvz., Bitinas, Rupšienė, Žydžiūnaitė, 2008:74-90; Kvale, 1996:98-105) aiškiai nuo jų atskiriant terminą „tyrimo strategija“ (pvz., Berg, 2001; Marshall, Rossman, 2006; Bitinas, Rupšienė, Žydžiūnaitė, 2008:121-149). Taigi remiantis nurodytais akademinės literatūros šaltiniais (kurių sąrašas, žinoma, gali būti praplėstas) nederėtų tapatinti termino „tyrimo strategija“ su terminais „tyrimo planas“ ar „tyrimo dizainas“; pastarųjų terminų sampratos detalčiau aptartos toliau.

Terminas „tyrimo strategija“ visgi dažniausiai vartojamas išskirtinai kokybinio tyrimo kontekste, kur jis apibrėžiamas kaip „kelio žemėlapis, planas, kuriuo sekant sistemiškai tyrinėjamas dalykas/reiškinys, kuriuo domimasi“ (Marshall, Rossman, 2006:56). Pastarosios termino „tyrimo strategija“ sampratos kontekste ir remiantis tuo, jog apibendrinant visos kokybinio tyrimo tradicijos gali būti apjungtos į tris kategorijas (t.y. (a) orientuotos į individų išgyvenamas patirtis, (b) orientuotos į visuomenę ir kultūrą ir (c) orientuotos į kalbą ir komunikaciją), išskiriamos trys (išskirtinai kokybinio) tyrimo strategijos (p. 55). Tai yra:

1. *Giluminio interviu strategija*, kuri yra orientuota į individų išgyvenamąsias patirtis. Kaip nurodo autorės, nepaisant to, jog duomenys gali būti renkami ir kitais papildomais metodais (pvz., savistabos žurnalai ar pan.), visgi pirminis tikslas – „užčiuopti gilumines patirčių prasmes pačių dalyvių žodžiais“ (ten pat).
2. *Atvejo analizė kaip strategija* nurodo „pasinėrimą į tyrimo aplinką ir remiasi tiek tyrėjo, tiek dalyvio pasaulėžiūromis“ (ten pat).
3. Įrašytų (dažnai – filmuotų) kalbinių įvykių (tame tarpe teksto) ir subtilių sąveikų *mikro-analize arba teksto analize strategiškai* remiasi tyrimai, orientuoti į kalbą ir komunikaciją (ten pat).

Kaip nurodo C. Marshall ir G. B. Rossman (2006), pastarosios strategijos tarpusavyje skiriasi ne tik visumine orientacija (t.y. aukščiau minėtomis galimomis orientacijomis į individų patirtis, visuomenę, kalbą, kt.), bet ir (a) dizaino sudėtingumu bei (b) sąveikos tarp tyrėjo(-s) ir dalyvių artumo lygmeniu (p. 55). Tai yra, giluminio interviu strategija apibūdinama kaip pasižyminti (sąlyginai) paprastu planu, tačiau artimu ir asmeniškumu santykiu tarp tyrėjo(-s) ir tyrimo dalyvės(-io); atvejo strategijai, priešingai, būdingas sudėtingas tyrimo dizainas ir išsklaidytas santykis tarp tyrėjo(-s) ir tyrimo dalyvių; mikro-analizė pagal pastarąsias dvi charakteristikas lieka viduryje tarp giluminio interviu ir atvejo analizės strategijų (p. 57).

Panašų į C. Marshall ir G. B. Rossman (2006) naudojamą požiūrį į terminą „tyrimo strategija“ galima rasti ir kituose akademinuose šaltiniuose. Pavyzdžiui, A. Coffe ir P. Atkinson (1996) po pavadinimu „papildomos tyrimo strategijos“ detalai

aprašo dvi pavadinamas „naratyvai ir istorijos“ (p. 54-82) bei „reikšmės ir metaforos“ (p. 83-107). Tuo tarpu N. K. Denzin ir Y. S. Lincoln (1998) pateikia kiek kitokią termino „tyrimo strategija“ sampratą, remiantis kuria (p. 29):

„Tyrimo strategija apima pluoštą gebėjimų, prielaidų ir praktikų, kuriomis naudojantis tyrėjas persikelia nuo savo [teorinių – A.N.] paradigmu prie empirinio pasaulio. Tyrimo strategija interpretavimo paradigmas perkelia į judėjimą. Tuo pačiu tyrimo strategijos pririša tyrėją prie specifinių empirinės medžiagos rinkimo ir analizavimo metodų.“

Psl. | 11

Sekant šiuo apibrėžimu autorės vardina tokias (tačiau išskirtinai kokybinio) tyrimo strategijas, kaip *atvejo studija*, *etnografija* ir *stebėjimas dalyvaujant*, *fenomenologija* ir *etnometodologija*, *pagrįstoji teorija*, *biografinis metodas*, *istorinis metodas*, *veiksmo tyrimas* ir *taikomas tyrimas*, *klinikinis tyrimas* (p. 25).

Panašią termino „kokybinio tyrimo strategija“ sampratą pateikia ir I. Luobikienė (2010), kuri nurodo, kad „kokybinio tyrimo strategija apima visumą metodų, technikų ir procedūrų, skirtų tyrimo duomenims rinkti ir analizuoti, įskaitant tyrėjo požiūrį“ (p. 35). Paminėjus *veiklos tyrimą* (kaip priešingybę eksperimentiniam tyrimui), *naratyvo strategiją* bei *biografinę studiją* (kuri dar pavadinama „biografinis metodas“), autorė plačiau aprašo kelias kokybinio tyrimo strategijas: *atvejo strategiją* (p. 37-41), *etnografiją* (p. 42-45) ir *grindžiamąją teoriją* (p. 45-47). Taip pat B. Bitinas, L. Rupšienė ir V. Žydžiūnaitė (2008) skiria sąlyginai daug dėmesio išaiškinimui to, kas yra kokybinio tyrimo strategija (p. 121-123) bei detaliam aprašui strategijas skirstant jas į „pažinimo objekto strategijas“ (t.y. *fenomenologinę strategiją*, *etnografinę strategiją* ir *induktyviai grindžiamąją teoriją*) (p. 123-131) ir „pažinimo metodo strategijas“ (t.y. *fenomenografinę strategiją*, *klasikinės turinio analizės strategiją*, *kokybinės turinio analizės strategiją*, *atvejo tyrimų strategiją*, *veiklos tyrimo strategiją*, *naratyvo strategiją*) (p. 132-146). Laikantis nuomonės, kad pastarosios dvi lietuvių autorių knygos yra laisvai prieinamos Lietuvos bibliotekose ir knygynuose, čia nebedetalizuojami (kitai sakant - nebeperrašomi) I. Luobikienės (2010) ir B. Bitino, L. Rupšienės, V. Žydžiūnaitės (2008) patiekiami kokybinio tyrimo strategijų aprašymai. Tačiau svarbu paminėti, kad, pavyzdžiui, K. Kardelis (2005) naudoja terminą „kokybinio tyrimų tradicijos“ pateikdamas tas pačias kategorijas kaip jau aukščiau cituotos C. Marshall ir G. B. Rossman (2006) (Kardelis, 2005:284) bei vardindamas aukščiau jau minėtus *fenomenologinius tyrimus* (p. 286), *fenomenografiją*, *gyvenimo istorijos tyrimus*, *etnografiją* (p. 287) ir t.t.

K. Kardelio (2005) naudojamos terminijos kontekste bei apskritai papildant vartojamų terminų spektrą verta pažymėti, kad, pavyzdžiui, J. W. Creswell (1994) mini kitų autorių išskirtas „[tyrimo] tradicijas“ (t.y. *ekologinė psichologija, holistinė etnografija, kognityvinė antropologija, komunikacijos etnografija ir simbolinė sąveika*) (p. 146), o apibūdinamas *etnografiją, pagrįstą teoriją, atvejo studijas ir fenomenologines studijas* vartoja terminą „dizainas“ (p. 11-12). Tuo tarpu, pavyzdžiui, B. L. Berg (2001) apie aukščiau nurodytą kaip esant viena tyrimo strategijų *veiksmo tyrimą* rašo, kad tai yra „tyrimo rėmas, apimantis daugybę skirtingų intelektualinių tradicijų“ (p. 176). Be to, „šis požiūris [pabraukta A.N.] yra aprašomas kaip ypatingai reflektyvus, patirtinis ir dalyvavimu paremtas tyrimo modelis [pabraukta A.N.]...“ (ten pat). A. Strauss ir J. Corbin (1990) nurodo, kad „pagrįstoji teorija, etnografija, fenomenologinis požiūris, ir pokalbio analizė“ yra „keli iš skirtingų kokybinio tyrimo tipų“ (p. 21).

Taigi akademinuose šaltiniuose naudojama terminija yra įvairi: tai, kas vienų autorių vadinama „tyrimo strategija“ kituose akademinės literatūros šaltiniuose apibūdinama kaip „tyrimo tradicija“, „tyrimo požiūris“, „tyrimo modelis“ ir pan. Deja, kadangi literatūroje ne visada pakankamai aiškiai išdėstomos naudojamų terminų sinonimiškumo prielaidos, vartojama terminija yra gana klaidi. Kita vertus, tokia terminijos įvairovė sudaro sąlyginės laisvės sąlygas: tyrėja(-s) yra sąlyginai laisva(-s) savarankiškai pasirinkti naudojamus terminus ir jų sampratą. Tačiau, laikantis nuomonės, kad studijų procesas – tai pirmieji žingsniai mokslinių tyrimų džiunglėse, apibendrinant aukščiau pateiktą medžiagą patariama vengti tapatinti terminus „tyrimo strategija“, „tyrimo dizainas“, „tyrimo planas“, „tyrimo modelis“ ir t.t. atliekant empirinius socialinių mokslų srities tyrimus mokymosi procese.

Toliau pateikiama rekomendacinio pobūdžio pozicija termino „tyrimo strategija“ atžvilgiu.

Tyrimo strategiją atliekant empirinius tyrimus rekomenduotina suvokti kaip **visuminę tyrimo logiką**, kuri yra:

(a) tiesiogiai sietina su tyrimo objektu

(Pvz., mikro ar makro lygmens reiškinys analizuojamas, jei remtis N. Blaikie (2000) požiūriu; pvz., individo patirtys, kultūros ypatumai ar komunikacijos dėsningumai analizuojami, jei remtis C. Marshall ir G. B. Rossman (2006) požiūriu; pvz., individas, bendruomenė ar kitas specifinis socialinis darinys analizuojamas, jei remtis N. K. Denzin ir Y. S. Lincoln (1998) požiūriu.)

(b) tiesiogiai sietina su tyrimo klausimais ir tikslais

(pvz., siekiama aprašyti, numatyti ar įvertinti tyrimo objektą, jei remtis N. Blaikie (2000) požiūriu; pvz., siekiama išanalizuoti ar pakeisti tyrimo objektą, jei remtis N. K. Denzin ir Y. S. Lincoln (1998) požiūriu.)

(c) nurodo duomenų rinkimo bei analizės metodus bei požiūrius į juos

(pvz., giluminį interviu, teksto analizę ar įvairius metodus, jei remtis C. Marshall ir G. B. Rossman (2006) požiūriu.)

2. Tyrimo planas

Akademinėje literatūroje randamose termino „tyrimo planas“ sampratoje yra keli detalesnės diskusijos reikalaujantys probleminiai aspektai. Vienas tokių aspektų yra tai, kad suvokiant pastarąjį teminą kaip nusakantį sukurtą tam tikrą fizinį artefaktą (t.y. tekstinį dokumentą), naudojami keli skirtingi terminai. Tai:

1. „Tyrimo protokolas“, kuris apibrėžiamas kaip „tyrimo įvykdymo planas“ (Vogt, 2005:251);
2. „Tyrimo programa“, apibrėžiama kaip „mokslinis dokumentas“, kuriame glūdi metodologiniai, metodiniai ir procedūriniai tiriamojo reiškinio ar proceso pagrindai“ (Valackienė, Mikėnė, 2010:54);
3. Ir tiesiog „tyrimo planas“, kuris apima „visus tyrimo projekto planavimo ir vykdymo klausimus – nuo temos tikslinimo, problemos identifikavimo iki rezultatų skelbimo ir publikavimo“ (Luobikienė, 2010: 13).

Mėginant įnešti aiškumo į šią terminiją svarbu pastebėti, kad terminas „tyrimo protokolas“ siejamas išskirtinai su eksperimentiniu gydymu, kur svarbu ne tik „dokumentuoti detalizuotas pažingsnines [tyrimo vykdymo – A.N.] procedūras“, bet ir „siekti sumažinti atsitiktinę paklaidą ir nukrypimus“ (Vogt, 2005:251). Taigi terminas „tyrimo protokolas“ turėtų būti suprantamas kaip apibūdinantis žymiai labiau detalizuotą tyrimo eigą nusakantį dokumentą, nei kitų dviejų aptariamų terminų – t.y. „tyrimo programa“ ir „tyrimo planas“ – nusakomi dokumentai.

Terminas „tyrimo programa“ šiandieninėje akademinėje literatūroje aptinkamas gana retai. Šis terminas apibrėžiamas įvardinant tokias juo apibrėžiamo dokumento funkcijas, kaip (a) metodologinė funkcija (nustatyti mokslinę problemą, suformuluoti tyrimo tikslus, uždavinius); (b) metodinė funkcija (rengti tyrimo planą, procedūras); ir (c) organizacinė funkcija (užtikrinti gerą darbų koordinaciją ir kontrolę) (Valackienė, Mikėnė, 2010:54). Taigi šiame skyrelyje nagrinėjamas terminas „tyrimo planas“ termino „tyrimo programa“ apibrėžime sušmėžuoja tik kaip viena iš tyrimo programos dalių; taigi terminas „tyrimo programa“ laikytinas platesniu terminu, kuris, kartu su kitais terminais, apima ir terminą „tyrimo planas“.

Šiame kontekste svarbu pastebėti, kad terminas „tyrimo planas“ apskritai gana dažnai pristatomas kaip platesnio – terminu „tyrimo procesas“ nusakomo reiškinių dalis. Pavyzdžiui, P. Kotler ir kiti (2003) tyrimo plano sudarymą mini kaip antrąjį tyrimo procesą etapą, sekantį po problemos ir tikslų apibūdinimo etapo (p. 282-283). Analogiškai ir A. Poviliūnas (2003) tyrimo planą pristato kaip vieną (tiksliau – antrą po tyrimo problemos ir tikslų nustatymo) iš tyrimo proceso etapų, kuris apima tokias veiklas, kaip (i) tyrimo metodų atranka, (ii) reikalingos informacijos tipo ir jos gavimo šaltinio nustatymas, ir (iii) informacijos rinkimo būdų nustatymas (p. 126). Kaip nurodo pastarasis autorius, „rengiant tyrimo planą svarbu nustatyti, kokius tyrimo metodus tam tikslui geriausiai tinka naudoti, kokia reikalinga informacija ir iš kokių šaltinių ją galima surinkti, kokie informacijos rinkimo būdai tinkamiausi ir tyrėjui prieinamiausi“ (p. 127). Tuo tarpu K. Kardelis (2005) akcentuoja „sudėtingą ir nevienalytį “mokslinio tyrimo procesą“, kuriame, anot autoriaus, „galima išskirti tokius etapus, kaip tyrimo planavimą (problemos ir hipotezės formulavimą, tyrimo procedūrų parinkimą), empirinio tyrimo etapą, statistinį ir teorinį gautos medžiagos apdorojimą, rezultatų praktinį pritaikymą“ (p. 100).

Apie terminą „tyrimo procesas“ bus detaliau rašoma tolesniame šios knygos poskyryje. Tačiau šioje vietoje trumpai apibendrinant aukščiau pateiktą medžiagą reiktų atkreipti dėmesį į kelis svarbius momentus. Viena, visgi terminas „tyrimo planas“ neturėtų būti tapatinamas su terminu „tyrimo protokolais“. Šių terminų skirtumas turėtų būti akcentuojamas tiek dėl to, kad antrasis iš jų tik įvardintų terminų dažniau vartojamas ne socialinių, bet biomedicinos mokslų srities tyrimuose, tiek ir dėl to, kad jis nusako labiau (bent kai kurias) tyrimo veiklas detalizuojantį dokumentą, nei dokumentas, kurį apibrėžia terminas „tyrimo planas“. Kita, terminas „tyrimo planas“ neturėtų būti tapatinamas ir su terminais „tyrimo programa“ ar „tyrimo procesas“, kadangi pastarieji terminai yra žymiai platesni nei pirmasis iš įvardintų; pastarieji terminai apima ir tai, kas apibrėžiama terminu „tyrimo planas“, kartu su kitais tyrimo veiklos elementais. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį, kad terminas „tyrimo planas“ neturėtų būti tapatinamas su terminu „tyrimo planavimas“; visgi pirmasis terminas nurodo dokumentą, o antrasis – to dokumento sukūrimo procesą. Pavyzdžiui, tokio požiūrio laikantis apibrėžiant „tyrimo planavimo struktūrinius elementus“ B. Bitinas, L. Rupšienė ir V. Žydžiūnaitė (2008:75) nurodo tokius veiksmus, kaip „parinkti tyrimo objektą“, „suformuluoti tyrimo problemą“, „suformuluoti tyrimo temą“, „suformuluoti tyrimo tikslą“, „suformuluoti tyrimo uždavinius“, „parinkti ir pagrįsti tyrimo metodologiją“.

Aukščiau išdėstytoje medžiagoje pristatomas vienas galimas požiūris, kuriuo remiantis tyrimo planas išskiriamas kaip vienas iš tyrimo programos elementų ar tyrimo proceso etapų. Tačiau egzistuoja ir kitokia nuomonė: remiantis I. Luobikiene (2010), „bendraja prasme tyrimo planas apima visus tyrimo projekto planavimo ir vykdymo klausimus – nuo temos tikslinimo, problemos identifikavimo iki rezultatų skelbimo ir publikavimo“ (p. 13). Ši autorė išskiria du tyrimo planavimo etapus: (a) iki empirinį arba teorinio tyrinėjimo etapą, kuris „susijęs su teoriniu tyrinėjimu pasirinkta tema, tyrimo objekto tikslinimu ir formuluote, problemos bei hipotezės formulavimu, tyrimo objekto nustatymu, tyrimo tikslų, uždavinių iškėlimu, tyrimo metodologijos pasirinkimu ir kt.“ (ten pat); (b) empirinį etapą, kuris seka kaip tik įvardintą etapą ir reiškia, kad „gilinamasi į tyrimo lauką ir atliekami matavimai“ (ten pat). Taigi viena vertus, detalizavus turimo planą etapais tarsi ir nebelieka vietos rezultatų skelbimui ir/arba publikavimui; kita vertus, kyla abejonių dėl to, ar yra tinkama tyrimo rezultatų viešinimą laikyti tyrimo plano dalimi. Atsakant į šį klausimą svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog visgi daugumoje akademinėms studijoms skirtų knygų, kuriose aptariami mokslinių tyrimų metodologijos klausimai, pastarieji (t.y. tyrimo rezultatų viešinimo) klausimai aptariami atskiruose poskyriuose (pvz., Bradley, 2007: 352-386; Coffey, Atkinson, 1996:108-1398; Kent, 2007:547-561). Taigi rekomenduotina tyrimo rezultatų skelbimą ir publikavimą (žinoma, atskiriant tai nuo rezultatų pateikimo) nelaikyti tyrimo plano dalimi.

Kitas probleminis termino „tyrimo planas“ aspektas yra tai, kad anglakalbėje akademinėje literatūroje šis terminas būtent tokia forma naudojamas išskirtinai retai (pvz., Blaikie, 2000:17; Bradley, 2007: 32-75); žymiai dažniau sutinkamas terminas „tyrimo dizainas“². Pavyzdžiui, A. Buckingham ir P. Saunders (2004) pateikia tokį termino „tyrimo dizainas“ apibrėžimą (p. 294):

„[Tyrimo dizainas – tai] duomenų rinkimo ir analizės strategija. Jis turi būti tinkamas tam, kad būtų atsakyti klausimai, į kuriuos nukreiptas [tyrimo] projektas, ir jame turi būti atsižvelgta į praktinius suvaržymus, su kuriais gali susidurti [tyrimo] projektas.“

Taikomųjų (rinkodaros) tyrimų srityje terminas „tyrimo planas [dizainas]“ gali būti apibrėžiamas panašiai (Kent, 2007:251):

² Verčiant iš anglų klb. žodis *desing* nebūtinai turi būti suprastas tiesiogiai kaip *dizainas*; žodyne randamos įvairios žodžio *design* reikšmės lietuvių kalboje (pvz., *projektas, kompozicija, modelis, sumanymas* ir kt.), tarp kurių yra ir žodis *planas*.

„[Tyrimo dizainas – tai] planas arba rėmas atlikti rinkodaros tyrimo projektui, kuris dar nepradėtas; ... procesai ir užduotys, kurias apima tyrimo planavimas ir vykdymas.“

Psl. | 17

Detalizuojant, pavyzdžiui, N. Blaikie (2000) nurodo, kad „tyrimo dizainas“ turi atsakyti tris esminius klausimus (p. 42):

- KAS bus tiriama?
- KODĖL tai bus tiriama?
- KAIP tai bus tiriama? – klausimas, kuris gali būti suskaidomas į papildomus:
 - KOKIA tyrimo strategija bus naudojama?
 - IŠ KUR bus gaunami duomenys?
 - KAIP duomenys bus kaupiami ir analizuojami?
 - KADA kiekvienas tyrimo etapas bus atliktas?

Kaip tvirtina autorius, „jei šie klausimai tinkamai atsakyti, tyrėjui turėtų būti aišku kaip vykdyti tyrimą“ (Blaikie, 2000:42). Orientuojantis į pastaruosius gana universalus pobūdžio (t.y. tinkančius tiek kokybinio, tiek kiekybinio ar tiek aprašomojo, tiek paaiškinamojo tyrimo atvejais), N. Blaikie (2010) pateikia tokius „esminius“ tyrimo dizaino elementus (p. 43):

- Tyrimo tema/problema;
- Tyrimo klausimai ir uždaviniai;
- Tyrimo strategijos;
- Sąvokos, teorijos, hipotezės ir modeliai;
- Duomenų šaltiniai, tipai ir formos;
- Duomenų pasirinkimas iš šaltinių;
- Duomenų rinkimas ir laikas;
- Duomenų redukavimas ir analizė.

Taigi remiantis čia pateikta medžiaga (kuri neabejotinai gali būti plėtojama toliau), terminus „tyrimo planas“ ir „tyrimo dizainas“ laikyti skirtingais nėra tikslinga: šiuo atveju abu terminai reiškia tuos pačius dalykus; terminijos skirtumas iš esmės sietinas su (čia: lietuvių ir anglų) kalbų vartojimo tradicijų skirtumais. Todėl, laikantis lietuvių autorių darbuose naudojamos terminijos tradicijos (pvz., Kardelis, 2005; Luobikienė, 2010; kt.), čia ir toliau bus naudojamas terminas „tyrimo planas“ cituojant ir aprašant lietuvių autorių darbus; cituojant ir aprašant anglakalbių autorių darbus bus naudojamas terminas „tyrimo dizainas“.

Pabaigiant termino „tyrimo planas“ aptarimą būtina atkreipti dėmesį į tai, kad pavyzdžiui, I. Luobikienė (2012) detaliau aptaria išskirtinai kelių aukščiau aprašytų kokybinio tyrimo strategijų planus. Konkrečiau, autorė pateikia „atvejo studijų planą“ (p. 41-42), tačiau kuris visgi yra labiau panašus į nusakymą punktų, kurie turėtų būti įtraukti į tokį planą, bei tokiam planui būdingų charakteristikų išdėstymą. Toliau pateikiami pastarieji punktai juos plačiau paaiškinant.

- Punktas, kuriame teigiama, kad atvejo studijų planas „turi būti aiškus dėl to, koks tai atvejis, įskaitant jo ribas“ (Luobikienė, 2010:41), reiškia, kad tyrimo plane numatomas punktas, kuris nurodo detalų ir išsamų tiriamo atvejo (ar atvejų – jei tai daugybinio atvejo studija) aprašymą;
- Punktas, kuriame teigiama, kad atvejo studijų planas „turi būti aiškus dėl šio atvejo tyrimo reikalingumo bei pagrindinių šio tyrimo tikslų“ (ten pat), dar kartą nurodo pagrindinę tyrimo plano kokybės charakteristiką – plano aiškumą – ir kartu pabrėžia tyrimo tikslo sąsajas su atskiru plano punktu – tiriamo atvejo metodo ir/arba tikslingumo aprašymu bei pagrindu;
- Punktas, kuriame teigiama, kad „pagrindiniai jo tikslai turėtų būti išskaidyti į labiau specifinius tikslus bei tyrimo klausimus“ (ten pat), nėra pakankamai aiškus dėl to, apie kieno/kam keliamus tikslus rašoma – ar tiriamo atvejo tikslus (tačiau tokiu atveju turėtų būti konkretizuota – ar tai tiriamo atvejo pasirinkimo, ar jo analizės ar kiti tikslai) ar tyrimo plano tikslus (tačiau tokiu atveju jau būtų rašoma ne apie aukščiau užsiduotą uždavinį – aprašyti tyrimo plano struktūrą, bet apie priežastis ir motyvus, skatinančius/verčiančius rengti tyrimo planą), ar kt.;

- Punktas, kuriame teigiama, kad atvejo studijų plane „reikia identifikuoti bendrą atvejo strategiją, ypač – ar tai vienas atvejis, ar daugiau atvejų“ (ten pat), nurodo poreikį įvardinti ir pagrįsti tiriamų atvejų skaičių, tačiau tai, ką reiškia „bendra atvejo strategija“ ir vėl lieka neaišku;
- Punktas, kuriame teigiama, kad atvejo studijų planas turi „parodyti, kokie duomenys bus renkami, iš ko ir kaip“ (ten pat), reiškia jau atskirus tyrimo plano punktus, kuriais turėtų būti aprašomi tiesiogiai su empirinių duomenų rinkimu susiję procesai: naudojami informacijos šaltiniai, duomenų rinkimo metodai;
- Punktas, kuriame teigiama, kad atvejo studijų planas turi „parodyti, kaip duomenys bus analizuojami“ (ten pat), nurodo sukauptą (tikėtina – kiekybių ir kokybių) duomenų analizės metodų, būdų, procedūrų aprašymą.

Taigi išvardintuose punktuose randama tiek nuorodų į tyrimo (čia: atvejo studijų) plano kokybės kriterijus (pvz., aiškumas, detalumas), tiek į atskiras plano struktūros dalis (pvz., duomenų rinkimo procedūros, duomenų analizės procedūros). Tačiau toks tyrimo plano aprašymas, vertinant jį aukščiau pateikto I. Luobikienės (2010) naudojamo tyrimo plano apibrėžimo (žr. aukščiau) kontekste, visgi nėra pakankamai nuoseklus ir išsamus.

Aptariant tyrimo planus, naudotinus atliekant tyrimus vadovaujantis kitomis kokybinio tyrimo strategijomis, I. Luobikienė (2010) nurodo, kad „kadangi etnografija yra išskirtinis metodas, negali būti vienintelio etnografijos studijos plano“ (p. 44). Tiksliau, tyrimo, paremto etnografijos strategija planas „gali visiškai arba dalinai persidengti su kitais planais“ ir „kaip specifinis planas, etnografija paprastai naudoja santykinai nestruktūruotas empirines medžiagas, mažą atvejų skaičių ir analizę bei aprašymą, besiremiantį deskripcija bei interpretacija“; kadangi „etnografija tuo pačiu yra procesas ir produktas“ (ten pat). Apie grindžiamosios teorijos planą I. Luobikienė (2010) nepateikia jokios nuomonės.

Tuo tarpu J. W. Creswell (1994), pakaitomis naudodamas terminus „planas“ ir „dizainas“, pirmiausiai apibrėžia „apklausos dizainą“, kuris „pateikia kiekybinius ar skaitmeninius tam tikros populiacijos dalies – imties – aprašymus įvykdant duomenų rinkimo procesą pateikiant klausimus žmonėms“ (p. 117). Remiantis šiuo autoriumi, tokio tyrimo planas apima „penkis tipiškus komponentus“ (ten pat):

I: Apklauso dizainas:

- Pradėti diskusiją apžvelgiant apklauso tikslą ir pateikiant logišką pagrindimą būtent tokio dizaino pasirinkimo konkrečiai studijai (p. 118).

II: Populiacija ir imtis:

- Aprašyti tyrimo populiaciją (p. 119);
- Nurodyti, ar imties dizainas šiai populiacijai vienpakopis ar daugiapakopis (ten pat);
- Nurodyti, kaip bus atrinkti individai (p. 120);
- Aptarti, ar atsitiktinai atrinkta populiacija bus stratifikuota tam, kad specifinės charakteristikos būtų atspindėtos imtyje ir imtis atspindėtų tikrąsias populiacijos charakteristikas (ten pat);
- Nurodyti charakteristikas, naudojamas stratifikuoti atsitiktinai atrinktą populiaciją (ten pat);
- Nurodyti procedūrą, kaip buvo atrinkta atsitiktinė imtis iš sąrašo ar imties rėmo (ten pat);
- Nurodyti imtį sudarančių žmonių skaičių ir tai, kaip tas skaičius buvo nustatytas (ten pat).

III: Instrumentarijus:

- Nurodyti apklauso instrumentą, kuris bus naudojamas tyrime (p. 120);
- Jei planuojama naudotis jau esančiu duomenų rinkimo instrumentu, aprašyti patikrintą instrumento punktų ir skalių valdumą bei patikimumą (p. 121);
- Įtraukti pavyzdinius instrumento punktus tam, kad būtų aišku, kokie punktai buvo naudoti (ten pat);
- Nurodyti pagrindines duomenų rinkimo instrumento turinio dalis, tame tarpe ir lydraštį (ten pat);
- Aptarti tyrimo žvalgomojo ar srities tikrinimo planus pateikti loginį šios procedūros pagrindimą (ten pat);
- Jei planuojama apklausa paštu, nurodyti žingsnius, kurių bus imtasi administruojant ir pabaigus apklausą siekiant užsitikrinti aukštą atsakymų lygį (p. 122).

IV: Kintamieji tyrime:

- Įtraukti „kryžminę“ lentelę, apimančią tyrimo kintamuosius, tyrimo klausimus ar hipotezes ir specifinius apklausos punktus, bei tokioje lentelėje pateikiamų sąsajų aptarimą (p. 122).

V: Duomenų analizė:

- Rekomendacija: duomenų analizę pateikti kaip seriją atskirų žingsnių (p. 122):
 - Žingsnis 1: Nurodyti, kokia informacija bus pateikiama apie gautos ir negautos informacijos skaičius. (p. 123);
 - Žingsnis 2: Aptarti metodą, kuriuo naudojantis bus nustatoma atsakymų paklaida; tap pat aprašyti kitus naudojamus metodus (ten pat);
 - Žingsnis 3: Informuoti, kad bus atlikta visų tyrimo priklausomų ir nepriklausomų kintamųjų aprašomoji statistinė analizė (p. 124);
 - Žingsnis 4: Jei formuojamas originalus duomenų rinkimo instrumentas – jį detalčiai aprašyti nurodant naudojamų skalių ir punktų patikimumo įvertinimo metodą (ten pat);
 - Žingsnis 5: Nurodyti statistikas, kurios bus naudojamos, ir pagrįsti jų pasirinkimą (ten pat);

Taigi šiuo atveju pateikiama puikiai detalizuota, tačiau pakankamai apibendrinta rekomendacinė struktūra kiekybinio tyrimo plano parengimui.

Kokybinio tyrimo atveju J. W. Creswell (1994) naudoja terminą „kokybinė procedūra“ (p. 143), o „kokybinį dizainą“ detalizuoja pateikdamas tokias „prielaidas“ (p. 145):

- Aptarti keturias ar penkias kokybinio pobūdžio tyrimo prielaidas ar esmines charakteristikas ir nurodyti skirtumą tarp kokybinio ir kiekybinio tyrimo (p. 145);
- Aptarti, kodėl tyrimo problema yra tinkama naudoti kokybinį dizainą (p. 146).

I: Dizaino tipas:

- Nurodyti specifinį tyrimo dizainą (čia: aukščiau aptartais terminais – strategija) – požiūrį į duomenų rinkimą, analizę ir ataskaitos rašymą – kuris bus naudojamas atliekant tyrimą (p. 146);
- Aprašyti naudojamo dizaino charakteristikas (p. 147):
 - Disciplinos sritis, kurioje dizainas buvo pradėtas naudoti;
 - Geras dizaino apibrėžimas;
 - Tipiniai dizaine naudojami analizės vienetai;
 - Alternatyvūs problemų, kurios nagrinėjamos naudojant būtent tokį tyrimo dizainą, tipai;
 - Skirtingi duomenų rinkimo procesai;
 - Skirtingi duomenų analizės procesai;
 - Tipiniai informacijos pateikimo ataskaitose formatai;
 - Bet kokios kitos specifinės dizaino charakteristikos.

II: Tyrėjo(-s) vaidmuo:

- Pateikti ankstesnių tyrėjo(-s) patirčių susipažįstant su tematika, aplinka ir/arba informantais(-ėmis) aprašymą (p. 147);
- Aptarti žingsnius, kurie bus daromi siekiant patekti į tyrimo aplinką ir gauti leidimą tyrinėti informantus(-es) ir/arba situacijas (ten pat);
- Nurodyti žingsnius, kurie bus daromi siekiant gauti leidimą iš formalių institucinių darinių tikslu užsitikrinti, kad bus apgintos žmogaus teisės (p. 148);
- Aptarti tokias jautrias etines temas, kaip duomenų konfidencialumo išsaugojimas, informantų(-čių) anonimiškumo užtikrinimas, tyrimo naudojimas numatytiems tikslams (ten pat).

III: Duomenų rinkimo procedūros:

- Nurodyti duomenų rinkimo parametrus (t.y. aplinką, veikėjus, įvykius ir procesus) (p. 148);
- Nurodyti renkamų duomenų tipą ar tipus ir pagrįsti jų rinkimą (p. 149).

IV: Duomenų fiksavimo procedūros:

- Susimodeliuoti ir (pa)tobulinti protokolus informacijos rinkimui (p. 152).

V: Duomenų analizės procedūros:

- Pateikti duomenų analizės, atliekamos tuo pačiu metu renkant duomenis, juos interpretuojant ir rengiant naratyvinį pasakojimą, planą (p. 153);
- Nurodyti, kaip kokybinės analizės procesas remsis duomenų redukavimu ir interpretavimu (p. 154);
- Apibūdinti informacijos pateikimo matricomis planą (ten pat);
- Nurodyti kodavimo procedūras, kurios bus naudojamos redukuojant informaciją į temas ir/arba kategorijas (ten pat);
- Nurodyti bet kokias specifines dizainui būdingas duomenų analizės procedūras (p. 156).

VI: Patikrinimo (verifikavimo) žingsniai:

- Aprašyti, kaip tyrime bus užtikrinamas vidinis validumas, informacijos tikslumas ir tai, kiek informacija (ir interpretacijos) atitinka realybę (p. 158);
- Aptarti išorinio validumo klausimą: tyrimo rezultatų ribotą apibendrinamumą (ten pat);
- Aptarti tyrimo replikavimo galimybes ir apribojimus (p. 159).

VII: Kokybinis pasakojimas (naratyvas):

- Nurodyti formas, kurios bus naudojamos pasakojime (naratyve) (p. 159);
- Susieti, kaip pasakojimo (naratyvo) išdavos bus susijusios su dizaino tipu (p. 160);
- Aprašyti, kaip pasakojimo (naratyvo) išdavos bus palyginamos su teorijomis ir bendrąja literatūra tirtos problemos tema (p. 161).

Taigi ir vėl: pateikiamos pakankamai detalizuotos, tačiau gana bendro pobūdžio instrukcijos kokybinio tyrimo plano parengimui.

Papildomai, verta pažymėti, kad atskyręs kiekybinio ir kokybinio tyrimų planų gaires, autorius siūlo ir „kombinuotų dizainų modelius“ (Creswell, 1994:177): Psl. | 24

- *Dviejų fazių dizainas*, kuris reiškia dviejų – kokybinio ir kiekybinio pobūdžio – fazių tyrimą ir yra naudingas pirmiausiai siekiant „kombinuoti metodus tikslu geriau suprasti tyrinėjamas ar testuojamas koncepcijas“ (ten pat);
- *Dominuojantis – mažiau dominuojantis dizainas* taikomas tyrimuose, kurie atliekami vadovaujantis viena (t.y. kokybine arba kiekybine) paradigma, tačiau į tyrimą įtraukiami mažos apimties komponentai, paremti kitos paradigmos nusakomais požiūriais (ten pat);
- *Mišrių metodologijų dizainas* – tai visiškas kokybinės ir kiekybinės paradigimų sumaišymas atliekant tyrimą (ten pat).

Pastarieji dizainai, atitinkamai, reiškia ir tyrimo planų modeliavimą įtraukiant vieną ir kitą – t.y. kokybinę ir kiekybinę – paradigmas nusakančius aspektus.

Pabaigiant svarbu pažymėti, kad J. W. Creswell (1994) pateikiamas nuorodas tyrimo planų (dizainų) parengimui tiesiogiai sieja su vadinamuoju „tyrimo formatu“ (žr. Lentelė 2). Pastarasis visgi labiau nurodo tyrimo rezultatų pristatymo (ypač – projekto ataskaitos) formą, nei patį tyrimo planą.

Lentelė 2. Kiekybinio ir kokybinio tyrimų formatų pavyzdžiai

Kiekybinis formatas	Kokybinis formatas I	Kokybinis formatas II	Kokybinis formatas
Ivadas	Ivadas	Ivadas	Ivadas
Kontekstas (problema)	Problema	ir pagrindinis klausimas arba tema	Apžvalga
Tyrimo tikslas	Tyrimo tikslas		Tema ir tikslas
Tyrimo uždaviniai ir/arba klausimai ir/arba hipotezės	Didysis tyrimo klausimas ir smulkesni klausimai		Tyrimo struktūra ir pagrindiniai tyrimo klausimai
Teorinė perspektyva			
Terminų apibrėžimai	Savokų apibrėžimai		
Tyrimo apribojimai ir atsiribojimai	Apribojimai ir atsiribojimai		Tyrimo apribojimai
Tyrimo reikšmingumas	Tyrimo reikšmingumas	Tyrimo reikšmingumas	
Literatūros apžvalga			Literatūros apžvalga
			Teorinės tradicijos
			Kompetetingų ekspertų tekstai
			Susiję tyrimai
Metodai	Procedūra		Tyrimo dizainas ir metodologija
Tyrimo planas	Kokybinio plano (strategijos) pasirinkimo prielaidos ir pagrindimas		Visaapimantis požiūris ir loginis pagrindimas
	Naudojamo tyrimo plano tipas		
Išskirtinė imtis, populiacija arba subjektai	Tyrėjo vaidmuo	Vietos ir tiriamos imties pasirinkimas	Vietos ar populiacijos pasirinkimas
		Tyrėjo vaidmuo proceso valdyme, apimantį įsitraukimą, tarpusavio sąveiką ir etiką	Asmeninė biografija
		Tyrimo strategijos	
Instrumentarijus ir duomenys	Duomenų kaupimo procedūros	Duomenų kaupimo technikos	Duomenų kaupimo metodai
Tyrimo kintamieji		Duomenų valdymas ir fiksavimas	
Duomenų analizė	Duomenų analizės procedūros	Duomenų analizės strategijos	Duomenų analizės procedūros
		Valdymo planas, laikas, tinkamumas/įvykdomumas	
	(Pa)tikrinimo metodai		Patikimumas
			Asmeninė biografija
			Etiniai ir politiniai aspektai
Priedai: instrumentarijai	Tyrimo rezultatai ir jų sąryšis su teorija bei literatūra	Priedai	Priedai
	Priedai		
Šaltinis: Creswell, John. W. 1994. <i>Research Design: Qualitative and Quantitative Approaches</i> . Thousand Oaks: SAGE publications, 1994. psl. 13-15			Šaltinis: Marshall, Catherine and Gretchen B. Rossman. 1999. <i>Designing qualitative research</i> . 3rd ed. Thousand Oaks: SAGE publications, psl. 24.

Apibendrinant pateiktą medžiagą, čia nesiekama atkartoti rekomenduotinos **tyrimo plano**, kaip nuoseklaus kiekvieno tyrimo eigoje atliekamo žingsnio, struktūros; čia atkreipiamas dėmesys į tai, kad:

1. Egzistuoja du požiūriai į tyrimo planą: tyrimo planas laikomas viena iš tyrimo proceso dalių arba tyrimo planas traktuojamas kaip apimantis visą tyrimo procesą nuo idėjos generavimo iki tyrimo rezultatų pristatymo. Abu požiūriai yra teisingi. Požiūrio pasirinkimas priklauso nuo situacijos.
2. Tyrimo plano struktūra ir turinys priklauso ne tik nuo to, kokio pobūdžio (pvz., taikomasis ar fundamentalusis, aprašomasis ir prognostinis, ir pan.) tyrimas planuojamas atlikti; esminės tyrimo plano struktūros dalis nulemia tai, kokia paradigma vadovaujantis atliekamas tyrimas.
3. Kiekviena tyrimo plano dalis turėtų būti apmąstoma turimų laiko ir materialinių išteklių bei turimų gebėjimų ir kompetencijų terminais.

3. Tyrimo dizainas

Plačiaja prasme, terminas „dizainas“ yra kildinamas iš anglų kalbos [angl. design – projektuoti, konstruoti] ir gali reikšti tiek „daiktinės aplinkos projektavimas“ ar „daiktų (dažn. pramonės gaminių) meninis konstravimas, jų estetinės išvaizdos kūrimas“ (VER, 2010) ar tiesiog „(su)kurti, (su)formuoti, (i)forminti ar (su)konstruoti vadovaujantis planu“ (M-W, 2012). Socialinių mokslų srities empirinio tyrimo kontekste, kaip jau buvo minėta ankstesniame skyrelyje, terminas „tyrimo dizainas“ kai kuriuose akademinės informacijos šaltiniuose tapatinamas su terminu „tyrimo strategija“ (pvz., Blaikie, 2000; Creswell, 1994) ar su terminu „tyrimo planas“ (pvz., Blaikie, 2000; Marshall, Rossman, 2006; Vogt, 2005:87). Šiuos tapatinimus puikiai iliustruoja E. Babbie (1995) nurodydamas, kad tyrimo dizainas yra tiesiogiai susijęs su mokslinio tyrimo planavimu, t.y. „projektavimu strategijos tam, kad būtų kažkas (at-)rasta“ (p. 83).

Tačiau šalia pastarųjų termino „tyrimo dizainas“ sampratų ir apibrėžimų egzistuoja ir kitoks požiūris, remiantis kuriuo terminas „tyrimo dizainas“ aiškiai atskiriamas nuo ką tik minėtųjų. Pavyzdžiui:

„Tyrimo dizainas – tai procedūrų, leidžiančių atlikti tyrimus taip, kad būtų gaunami tinkamiausi (validžiausi) rezultatai, planavimo mokslas (ir menas).“ (Vogt, 2005:276)

„Tyrimo dizainas apima įrodymo įvertinimo kriterijų nustatymą pasirenkant atitinkamus analizės metodus ir patikrinimo strategijas.“ (Repko, 2008:71)

„Tyrimo dizainas yra programa, kuria vadovaujasi tyrinėtojas duomenų rinkimo, jų analizavimo ir stebėjimų interpretavimo procese. Tai yra loginis įrodymo modelis, sudarantis sąlygas tyrinėtojiui formuluoti išvadas apie priežastinius ryšius tarp tyrinėjamų kintamųjų. Tyrimo dizainas taip pat apibrėžia apibendrinimų taikymo sritį, tai yra nurodo, ar gautos interpretacijos gali būti apibendrinamos didesnei populiacijai ar skirtingoms situacijoms.“ (Nachmias, Nachmias, 1987:103)

Pastarieji termino „tyrimo dizainas“ apibrėžimai atspindi požiūrį, kuris vadinamas „siauras ekstremumu“ ir vadovaujantis kuriuo kiti tyrimo dizainai, priešpastačius juos čia apibrėžtam eksperimentiniam tyrimo dizainui, tėra kompromisas (Blaikie, 2000:36). Tačiau čia pateiktais apibrėžimais nusakomas (eksperimentinis) tyrimo dizainas taip pat „yra stipriausias loginio įrodymo modelis“ (Nachmias, Nachmias, 1987:131), kadangi „klasikinis eksperimento dizainas padeda suprasti visų tyrimo dizainų logiką“ bei „klasikinis eksperimento dizainas sudaro sąlygas tyrinėtojiui formuluoti priežastines išvadas ir sąlyginai nesunkiai stebėti, ar nepriklausomas kintamasis sąlygoja pokyčius priklausomajame ar ne“ (p. 106). Klasikinio eksperimentinio dizaino schema pavaizduota Lentelėje 3.

Lentelė 3. Klasikinio eksperimentinio dizaino schema.

		Iki-testas		Po-testas	Skirtumas
Eksperimentinė grupė	R	O ₁	X	O ₂	O ₂ -O ₁ = de
Kontrolinė grupė	R	O ₃		O ₄	O ₄ -O ₃ = dc

Čia:

X – nepriklausomas kintamasis;

O₁, ..., O₄ – priklausomo kintamojo matavimai;

R – atsitiktinis tyrimo vienetų priskyrimas eksperimentinei ir kontrolinei grupėms;

de ir dc – skirtumas tarp iki-testo ir po-testo matavimų.

Šaltinis: Nachmias, David and Chava Nachmias. 1987. *Research Methods in the Social Sciences*. 3rd ed. New York: St. Martin's Press, p. 106.

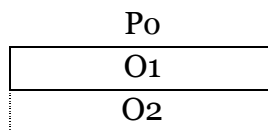
Šis tyrimo dizainas vertinamas remiantis keturiais kriterijais: erdvės kontrolė, laiko kontrolė, pokyčių analizė ir reprezentatyvumas (Blaikie, 2000:36). Tiksliau, laiko ir erdvės kontrolė užtikrinama į tyrimą įtraukiant vieną ar daugiau grupių, iš kurių bent vienos (kontrolinės grupės) nariai nepatiria eksperimentinio veiksnio poveikio (Lentelėje 3 pažymėta ‚X‘). Pokyčių analizė tampa galima dėka atliekamų dviejų testavimų (t.y. lyginant ‚iki-testo‘ ir ‚po-testo‘ rezultatus). Galiausiai,

reprezentatyvumas užtikrinimas tyrimo dalyvius paskirstant į eksperimentinę(-es) ir kontrolinę(-es) grupes vadovaujantis atsitiktinumo principu (Lentelėje 3 pažymėta ‚R‘).

Žinoma, akademinėje literatūroje galima rasti skirtingus privalumus (ir, žinoma, trūkumus) turinčių kitų tiesiogiai su klasikiniu eksperimentiniu dizainu siejamų kontroliuojamų tyrimo dizainų (pvz., Solomono keturių grupių dizainas, tik posto kontrolinėje grupėje dizainas, atidėtų efektų eksperimentinis dizainas ir kt. (Nachmias, Nachmias, 1987:120-127)). Tačiau „klasikinis eksperimentinis dizainas paprastai asocijuojamas su biologijos ir fizinių mokslų tyrimais“ (p. 106); rečiau – su tyrimais psichologijos mokslo srityje (Blakie, 2000:36). Tuo tarpu daugumoje socialinių mokslų sričių (pvz., vadyboje, sociologijoje, kt.) paprastai naudojami tokie tyrimo dizainai, kurie „visumoje [yra] silpnesni vidinio validumo, taigi ir priežastinių išvadų galios terminais“ (Nachmias, Nachmias, 1987:131). Remiantis D. Nachmias ir C. Nachmias (1987), tokie tyrimo dizainai vadinami „pusiau-eksperimentiniais“, „koreliaciniais“, „iki-eksperimentiniais“ (p. 131) arba, remiantis N. Blaikie (2000), „kontroliuojamais eksperimentais“, „planuojamais tiesiniais etapais remiantis labai kiekybiniu požiūriu“ ar „besivystaniais procesais, kas yra ypatingai būdinga daugumai kokybinių tyrimų“ (p. 38).

Koreliacinio dizaino, kaip vieno iš galimų tyrimo dizainų pavyzdžių, schema pateikta Lentelėje 4.

Lentelė 4. Koreliacinio dizaino schema.

Čia:

✕ – (sąlyginis) nepriklausomas kintamasis;
O1, O2 – priklausomo kintamojo matavimai.

Šaltinis: Nachmias, David and Chava Nachmias. 1987. *Research Methods in the Social Sciences*. 3rd ed. New York: St. Martin's Press, p. 136.

Lyginant su aukščiau aptarto klasikinio eksperimentinio dizaino schema (žr. Lentelė 3), akivaizdu, jog pastarasis (Lentelėje 4) pateiktas koreliacinis tyrimo dizainas neapima nei rezultatų lyginimo kontrolinėje (poveikio nepatyrusioje) tyrimo grupėje su rezultatais, gautais eksperimentinėje (poveikį patyrusioje) tyrimo grupėje, nei tyrimo grupėms priskiriamų tyrimo dalyvių randomizavimo. Taigi taikant tokio pobūdžio tyrimo dizainą (pvz., dviejų skirtingų grupių apklausa) išvadų apie, pavyzdžiui, duomenų rinkimo instrumento (t.y., sekant ką tik nurodytu pavyzdžiu, klausimyno) poveikį tyrimo (apklausos) dalyvėms(-iams) daryti būtų neįmanoma (tačiau tai būtų įmanoma taikant klasikinį eksperimentinį tyrimo dizainą).

Terminas „tyrimo dizainas“ akademinėje literatūroje dažnai tapatinamas su terminu „tyrimo planas“ sekant anglakalbe tradicija ir laikantis nuomonės, kad abu terminai nusako tyrimo planavimo proceso rezultatą. Nepaisant to, studijų procese rekomenduotina suvokti terminą „**tyrimo dizainas**“ jo pirmine prasme: tai yra kaip empirinės tiesos įrodymo modelį atskiriant nuo tyrimo plano, kaip pažingsniui tyrimo eigą nusakančio dokumento. Toks terminų „tyrimo dizainas“ ir „tyrimo planas“ atskyrimas atskleidžia jų esmę siekiant ne tik formuoti mokslinį požiūrį į atliekamus empirinius tyrimus, bet ir gilinti suvokimą to, kaip atrandami pagrįsti ryšiai tarp analizuojamų socialinių reiškinių ir procesų, kokį poveikį gali padaryti/daro „pašaliniai triukšmai“ (pvz., aplinka, kurioje vykdomas tyrimas, tyrimo dalyvių ne/kompetencija tyrimo klausimu, kt.) empiriniame tyrime.

4. Tyrimo procesas

Pagal žodynuose siūlomą apibrėžimą, žodis „procesas“ reiškia: „eiga, vyksmas, raida, būvių kaita, veiksmas; priežastiniais ryšiais susijusių, vienas po kito vykstančių pokyčių seka“ (VER, 2010). Terminas „tyrimo procesas“ akademinėje socialinių mokslų srities literatūroje įgyja labiau specifinį, mokslinių tyrimų veiklas apimančią apibrėžimą, tačiau kuris visgi yra gana įvairus. Pavyzdžiui, pačia bendriausia prasme, terminas „tyrimo procesas“ gali būti apibrėžtas šitaip:

„[Socialinio tyrimo procesas yra] Visuminė mokslinių veiklų, kuriomis tyrėja(-s) užsiima siekiant sukurti žinias, schema.“ (Nachmias, Nachmias, 1987:22)

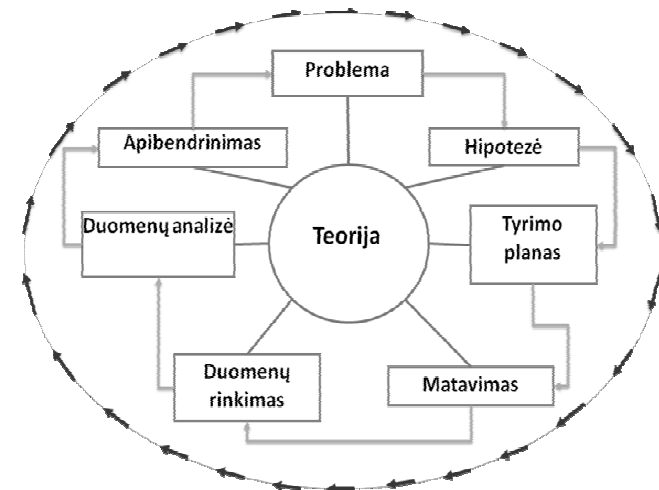
Šis apibrėžimas iliustruojamas pateikiant septynis „principinius tyrimo proceso etapus“ (t.y. problema, hipotezė, tyrimo planas (dizainas), matavimas, duomenų rinkimas, duomenų analizė ir apibendrinimas), iš kurių kiekvienas yra tiesiogiai susijęs su teorija „ta prasme, kad kiekvienas etapas yra įtakojamas teorijos ir kiekvienas tyrimo etapas įtakoja teoriją“ (:22-23). Taip apibrėžiamo tyrimo proceso schema pateikta Pav. 1.

Specifiškiau apibrėžtose mokslinių tyrimų srityse termino „tyrimo procesas“ apibrėžimas taip pat yra gana panašus. Pavyzdžiui, tarpdisciplininių tyrimų srityje tyrimo procesas apibrėžiamas taip:

„[Tarpdisciplininio tyrimo procesas] yra seka priimamų sprendimų, remiantis kuriais siekiama sukurti galutinį produktą: tarpdisciplininį supratimą.“ (Repko, 2008:138)

Pastarąjį apibrėžimą iliustruoja „integruotas tarpdisciplininio tyrimo proceso modelis“ (Repko, 2008:142):

Pav. 1. Socialinio tyrimo proceso schema

Šaltinis: Nachmias, David and Chava Nachmias. 1987. *Research Methods in the Social Sciences*. 3rd ed. New York: St. Martin's Press, p. 23.

A. Disciplininių išvalgų apibrėžimas

1. Apibrėžti problemą arba dėmesio centre esančio klausimo būvį
2. Pagrįsti tarpdisciplininio požiūrio naudojimą
3. Identifikuoti tiesiogiai susijusias, aktualias disciplinas
4. Atlikti literatūros paieškas
5. Išplėtoti kiekvienos tiesiogiai susijusios disciplinos adekvatumą
6. Išanalizuoti problemą ir įvertinti kiekvieną su ją susijusią išvalgą

B. Išvalgų integravimas ir tarpdisciplininio supratimo sukūrimas

7. Identifikuoti tarp išvalgų esančius konfliktus ir jų šaltinius
8. Sukurti ar atrasti išvalgas jungiantį pagrindą
9. Apjungti (suintegruoti) išvalgas
10. Sukurti tarpdisciplininį problemos supratimą ir jį patikrinti

Lyginant ką tik aukščiau pateiktas dvi termino „tyrimo procesas“ sampratas, kurios pateikiamos D. Nachmias ir C. Nachmias (1987) bei A. F. Repko (2008) svarbu atkreipti dėmesį į teorijos pozicija procese: abiejuose apibrėžimuose teorija laikoma esminiu, visą procesą jungiančiu elementu. Tačiau, D. Nachmias ir C. Nachmias (1987) tyrimo procesą apibrėžia nors ir kaip ciklinį, tačiau turintį esminius pradžios (problema) ir pabaigos (apibendriniais, kuris veda į problemos formulavimą) taškus; A. F. Repko (2008) pateikiamas apibrėžimas suponuoja tik problemos formulavimo etapą, kuris baigiasi sukurto problemos supratimo testavimu (taigi – hipoteze D. Nachmias ir C. Nachmias (1987) pateiktoje schemeje, žr. Pav. 1).

Dar keli konkrečiose socialinių mokslų srityse – rinkodaros, ekonomikos – atliekamų tyrimų kontekste pateikiami apibrėžimai gali būti tokie:

„Marketingo tyrimų procesas yra vieninga susijusių, nuoseklių, priklausomų etapų ir veiksmų, kuriuos vykdant yra siekiama numatytų tyrimo tikslų, visuma.“ (Pranulis, 2007:32)

„Ekonomikos tyrimų procesas – tyrimo projekto, jo etapų ir sudedamųjų dalių numatymas ir įgyvendinimas siekiant užsibrėžto tikslo.“ (Poviliūnas, 2003:126)

Pastarieji apibrėžimai taip pat iliustruojami pateikiant „marketingo tyrimų proceso etapus“, apimančius problemos išsiaiškinimą, žvalgomąjį tyrimą, tyrimo tikslų apibrėžimą, tyrimo reikalingumo patvirtinimą, tyrimo pobūdžio nustatymą, tyrimo metodo parinkimą, imties atranką, duomenų rinkimą, duomenų analizavimą, ataskaitos parengimą ir pateikimą, rezultatų panaudojimą (Pranulis, 2007:33); ar pateikiant „etapus ir procedūras“, kurių pagrindinės yra keturios: tyrimo problemos ir tikslų nustatymas, tyrimo plano parengimas, tyrimo plano realizavimas ir gautų tyrimo rezultatų interpretavimas, mokslinės ataskaitos rašymas, tyrimo rezultatų realizavimas (Poviliūnas, 2003:126). Čia svarbu pastebėti, kad nors pastaruosiuose apibrėžimuose yra vartojami kiek skirtingi terminai, visumoje termino „tyrimo procesas“ nėra skirtingas: jis pradedamas tyrimo problemos identifikavimu/formulavimu ir baigiamas tyrimo ataskaita bei tyrimo rezultatų panaudojimu/realizavimu. Būtent toks tyrimo, kaip baigtinio proceso supratimas rodo, kad pastarieji autoriai apibūdina taikomojo, bet ne fundamentinio (kaip, pvz., Nachmias, Nachmias, 1987) tyrimo procesą.

Psl. | 33

Kartu su sąlyginai „universaliais“ termino „tyrimo procesas“ apibrėžimais, akademinėje literatūroje atskiras dėmesys atkreipiamas ir į kokybinio kaip specifinio tyrimo procesą. Pastarasis gali būti apibrėžtas taip:

„Trys tarpusavyje susiję, bendro pobūdžio veiklos apibrėžia kokybinio tyrimo procesą. Jos vadinamos įvairiais pavadinimais, tame tarpe *teorija*, *metodu* ir *analize* bei *ontologija*, *epistemologija* ir *metodologija*. ... [intersubjektyviai susaistyta(-as) – A.N.] tyrėja(-s) žvelgia į pasaulį remiantis rinkiniu idėjų, rėmu (ontologija, teorija), nulemiančiu specifinių klausimų rinkinį (epistemologija, metodas), kuris yra tyrinėjamas tam tikrais būdais (metodologija, analizė).“ (Denzin, Lincoln, 1998:23)

Šiuo apibrėžimu nusakomas tyrimo procesas apima penkias fazes (Denzin, Lincoln, 1998:25):

1. Tyrėja(-s) kaip daugiakultūrinis subjektas – fazė, kurioje akcentuojama istorija ir tyrimų tradicijos, tyrėjo(-s) savęs ir kito suvokimas, tyrimo etika ir politika (p. 24);

2. Teorinės paradigmos ir perspektyvos – fazė, kurios eigoje aptariamos ne tik pagrindinės kokybinius ir kiekybinius požūrius atskiriančios paradigmos (t.y. pozityvizmas ir post-pozityvizmas), bet ir konstrukcionizmas, feminizmas, etniniai modeliai, marksistiniai modeliai, kultūrinų studijų modeliai ir kt. (p. 26-28);

3. Tyrimo strategijos – fazė, kurios eigoje apsvarstomi tyrimo plano (dizaino) ir įvairių kokybiniuose tyrimuose naudojamų tyrimo strategijų (pvz., atvejo analizė, etnografija ir stebėjimas dalyvaujant, fenomenologija, etnometodologija, pagrįstoji teorija, biografinis metodas, istorinis metodas, veiksmo ir taikomasis tyrimas, kt.) ypatumai interpretacinių paradigmų kontekste (p. 28-29);

4. (Duomenų) rinkimo ir analizės metodai – fazė, kurios eigoje atkreipiamas dėmesys į daugialypius kokybiniuose tyrimuose naudojamus duomenų šaltinius ir rinkimo metodus (pvz., interviu, stebėjimas, artefaktai, dokumentai, įrašai, asmeninės patirties metodai, kt.), kokybinių duomenų – teksto – analizės metodus (pvz., turinio analizė, diskurso analizė, kt.) (p. 29);

5. Interpretavimo ir pristatymo menas – tai fazė, kurios pagrindą sudaro informacijos adekvatumo įvertinimo kriterijai, interpretavimo menas ir politika, rašymas kaip interpretavimas, politikos analizė, tyrimo ir interpretavimo tradicijų įvertinimas, tyrimo rezultatų taikymo galimybės (p. 29-30).

Vertinant pastarąją termino „tyrimo procesas“ sampratą aukščiau pateiktų sampratų kontekste reikia pastebėti, kad pastaroji nėra skirtinga nuo ankstesnių ta prasme, jog čia procesas pradedamas problematikos apibūdinimu ir baigiamas rezultatų pristatymu; proceso eigoje nuosekliai remiamasi pasirenkama teorine prieiga naudojantis pasirinktais duomenų rinkimo ir analizės metodais, kuriuos nurodo pasirinkta tyrimo strategija. Esminis čia pateiktos kokybinio tyrimo proceso sampratos skirtumas lyginant ją su anksčiau pateiktomis yra akcentas į intersubjektyvius (Nachmias, Nachmias, 1987:17-18) su tyrimu susijusius aspektus: tyrėjo(-s) savęs sampratą, politiką. Be to, akivaizdu, kad priešpastatant kiekybinio tyrimo procesą, vienas pagrindinių kokybinio tyrimo proceso privalumų (o kartu ir probleminių aspektų) – tai galimybė rinktis tarp kelių teorinių

perspektyvų ir paradigmu, įvairių tyrimo strategijų, daugialypių duomenų rinkimo ir analizės metodų bei skirtingų interpretavimo ir rezultatų aprašymo tradicijų. Visa tai, viena vertus, sudaro galimybes sąlyginai laisvai tyrėjo(-s) savęs realizacijai atliekant empirinį tyrimą; kita vertus, išvardintos galybės iškelia aukštus reikalavimus tyrėjo(-s) kompetencijai teorinių priegū srityje ir empirinio tyrimo atlikimo gebėjimų prasme; taip pat čia išryškėja tyrėjo(-s) savirefleksijos gebėjimai.

Psl. | 35

Apibendrinant pateiktą medžiagą apie termino „tyrimo procesas“ sampratą svarbu atkreipti dėmesį į kelis aspektus. Pirmia, dauguma atveju tyrimo procesas pasižymi cikliškumu (Nachmias, Nachmias, 1987:22). Tai yra, fundamentaliuosiuose tyrimuose visada tyrimo pabaiga – apibendrinimas – reiškia ir numatymą toliau tirtinų problemų, naudotų metodologijų tobulinimo prielaidas ir pan. Taikomuosiuose tyrimuose tyrimo procesas dažnai baigtinis: pasiekus tyrimo tikslą – išsprendus problemą – tyrimas baigiamas praktiškai pritaikant rezultatus. Tačiau ir tokiu atveju galima numatyti tam tikrus ciklinius elementus: problemos sprendimo pritaikymo praktikoje tikrinimą, kitų, geresnių sprendimų paiešką ir pan.

Antra, tyrimo procesas yra „save-koreguojantis“ (Nachmias, Nachmias, 1987:22). Tai yra, vykstant tyrimo procesui gali būti grįžtama prie ankstesnių proceso etapų ar fazių įnešant tam tikras korekcijas ir pakartojant jau atliktus etapus/fazes. Toks proceso lankstumas ypatingai būdingas kokybiniam tyrimams, kuriuos vykdant negali būti iš anksto žinoma ar, pavyzdžiui, pavyks patekti į numatytą tyrimo lauką (pvz., atvejo analizės, etnografijos atvejais), ar pavyks pasiekti numatytą skaičių informančių(-tų) ar stebimų objektų ar dokumentų (pvz., interviu, stebėjimo, dokumentų analizės atvejais) ir pan. Tačiau savi-koregavimasis gali vykti ir kiekybinio tyrimo procese kai, pvz., pasiekus duomenų analizės etapą atmetamos tikrinamos hipotezės ir tampa būtina tikrinimui formuluoti kitas, kai pasiekus duomenų analizės etapą atsiranda būtinybė sukaupti papildomus duomenis ir pan.

Galiausiai, trečia, čia pateikiami pavyzdiniai tyrimo proceso pavyzdžiai tam tikra prasme yra idealizuoti; tai yra čia pateikiama „racionali mokslinės veiklos rekonstrukcija: rekonstrukcija idealizuoja mokslo logiką tik parodydama, koks jis būtų, jei būtų ekstrahuotas ir išstobulintas iki aukščiausio lygio grynumo“ (Nachmias, Nachmias, 1987:22-23). Taigi šiuo atveju reikia turėti omenyje, kad konkretaus tyrimo procesas yra ne tik originalus, bet ir tam tikra prasme siekiamybė tobulybės; tikimasi, kad šioje knygoje pateikta medžiaga padės jos pasiekti.

Akademinėje literatūroje termino „tyrimo procesas“ aprašymai dažnai pateikiami tokia forma, kuri mažai kuo skiriasi nuo termino „tyrimo planas“ aprašymų (t.y. tais atvejais, kai laikomasi požiūrio, kad tyrimo planas apima visas su tyrimo atlikimu susijusias veiklas pradedant tyrimo temos formulavimu ir baigiant tyrimo rezultatų pristatymu). Tačiau šiuo atveju svarbu atskirti, kad tyrimo planavimas – tai analitinis-intelektualinis procesas, kurio rezultate sukuriamas socialinis artefaktas (dokumentas) – tyrimo planas; **tyrimo procesas** – tai nuosekli intelektualinė-praktinė veikla, kuri remiasi sukurtu tyrimo planu ir kurios rezultate atliekamas realus empirinis tyrimas.

Tyrimo proceso ypatumai tiesiogiai siejasi su (a) konkretaus tyrimo pobūdžiu bei (b) paradigma, kuria remiantis atliekamas konkretus tyrimas.

Literatūra

1. Babbie, Earl. 1995. *The Practice of Social Research*. 7th ed. Belmont, etc.: Wadsworth Publishing Company.
2. Berg, Bruce L. 2001. *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. 4th ed. Boston, etc.: Allyn & Bacon.
3. Bitinas, Bronislovas ir Liudmila Rupšienė, Vilma Židžiūnaitė. 2008. *Kokybinių tyrimų metodologija*. Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. Klaipėda: S. Jokūžio leidykla-spaustuvė.
4. Blaikie, Norman. 2000. *Designing Social Research. The Logic of Anticipation*. Cambridge: Polity.
5. Bradley, Nigel. 2007. *Marketing research. Tools & Techniques*. Oxford: Oxford University Press.
6. Buckingham, Alan and Peter Saunders. 2004. *The Survey Methods Workbook. From Design to Analysis*. Cambridge: Polity.
7. Coffey, Amanda and Paul Atkinson. 1996. *Making Sense of Qualitative Data. Complementary Research Strategies*. Thousand Oaks, etc.: SAGE Publications.
8. Cox, D. R. and Nanny Wermuth. 1996. *Multivariate Dependencies. Models, analysis and interpretation*. London: Chapman & Hall.
9. Creswell, John. W. 1994. *Research Design: Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks: SAGE publications.
10. Denzin, Norman K. and Yvonna S. Lincoln. Eds. 1998. *The Landscape or Qualitative Research. Theories and Issues*. Thousand Oaks, etc.: SAGE Publications.
11. Frankfort-Nachmias, Chava and Anna Leon-Guerrero. 2006. *Social Statistics for a Diverse Society*. 4th ed. Thousand Oaks, etc.: Pine Forge Press.
12. Kardelis, Kęstutis. 2005. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Šiauliai: Lucilijus.
13. Kent, Ray. 2007. *Marketing Research. Approaches, Methods and Applications in Europe*. London: Thomson Learning.
14. Kvale, Steinar. 1996. *InterViews. An introduction to qualitative research interviewing*. London: SAGE Publications.

15. Kotler, Philip ir Gary Armstrong, John Saunders, Veronica Wong. 2003. *Rinkodaros principai*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
16. Luobikienė, Irena. 2010. *Sociologinių tyrimų metodika*. Mokomoji knyga. Kaunas: technologija.
17. Marshall, Catherine and Gretchen B. Rossman. 2006. *Designing Qualitative Research*. 4 ed. Thousand Oaks, etc.: Sage Publications.
18. Marshall, Catherine and Gretchen B. Rossman. 1999. *Designing qualitative research*. 3rd ed. Thousand Oaks: SAGE publications, 1999.
19. M-W, Merriam-Webster, Incorporated. 2012. *Merriam-Webster Online Dictionary*. Internetinė prieiga <http://www.merriam-webster.com/>, žiūrėta 2012.01.21.
20. Nachmias, David and Chava Nachmias. 1987. *Research Methods in the Social Sciences*. 3rd ed. New York: St. Martin's Press.
21. Poviliūnas, Antanas. 2003. *Moksliniai ekonomikos tyrimai. Pasirengimas. Vykdymas. Realizavimas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
22. Pranulis, Vytautas Pranas. 2007. *Marketingo tyrimai. Teorija ir praktika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
23. Repko, Allen F. 2008. *Interdisciplinary Research. Process and Theory*. Los Angeles, etc.: Sage Publications, Inc.
24. Strauss, Anselm and Juliet Corbin. 1990. *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park, etc.: SAGE Publications.
25. Valackienė, Asta ir Svajonė Mikėnė. 2010. *Sociologinis tyrimas. Metodologija ir atlikimo metodika*. Kaunas: technologija.
26. VER, Vyriausioji enciklopedijų redakcija. 2010. *Tarptautinių žodžių žodynas tzz.lt*. Internetinė prieiga <http://www.tzz.lt/>, žiūrėta 2012.01.20.
27. Vogt, W. Paul. 2005. *Dictionary of Statistics & Methodology. A Nontechnical Guide for the Social Sciences*. Thousand Oaks, etc.: Sage Publications.

Aurelija Novelskaitė. Socialinio tyrimo terminija: tyrimo strategija, tyrimo planas, tyrimo dizainas, tyrimo procesas. Metodinė knyga. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012. – 39 p.

ISBN 978-609-459-050-4

Metodinė knyga yra skirta aptarti vienus iš pagrindinių socialiniame tyrime naudojamų terminų: „tyrimo strategija“, „tyrimo planas“, „tyrimo dizainas“, „tyrimo procesas“. Pastarųjų terminų aptarimas kituose akademinuose šaltiniuose yra problematiškas tuo, jog vienuose šaltiniuose minimi terminai sutapatunami, kituose – aptariami kaip nurodantys skirtingus socialinio tyrimo aspektus ir/arba su tyrimu susijusius procesus. Šioje metodinėje knygoje ir siekiama paaiškinti terminų tapatinimo prielaidas bei pateikti terminus atskiriančius apibrėžimus.

Pagrindinė metodinės knygos paskirtis – suteikti orientacines žinias studentėms ir studentams, studijuojančios(-iems) socialinių empirinių tyrimų metodikas ir metodologijas. Kadangi metodinė knyga yra neatskiriama studijų proceso dalis, ši knyga naudotina kartu su Kultūros vadybos programoje dėstomų dalykų „Socialinių tyrimų metodika“ ir „Kokybiniai kultūros tyrimų metodai“ paskaitų medžiaga.

Aurelija Novelskaitė
Socialinio tyrimo terminija: tyrimo strategija, tyrimo planas, tyrimo dizainas, tyrimo procesas
Metodinė knyga

Lietuvių kalbos redaktorė *Eugenija Ragneda Šperlingienė*
Maketuotojas *Arūnas Eičinas*

Išleido Vilniaus universitetas
Universiteto g. 3 LT-01513 Vilnius